

XVI. Kitekintés – a nemzeti ellenálló képesség a NATO és az Európai Unió viszonylatában

1. Bevezetés

Európa történelme nagyrészt az egymás ellen harcoló, majd a világ nagy részét meghódító fejedelmek, királyok és császárok története. Nincs a világon olyan hely, ahol a háborúk nagyobb számban dúltak volna, mint Európában. Az első és a második világháború pedig olyan borzalmas emlékei társadalmainknak, amelyek igen jelentős erőfeszítésekre sarkallták a kontinenst, hogy kialakítsák a nemzetek közötti vetélkedés háborútól eltérő, szabályozott formáit. Az Európai Unió országainak kapcsolatait a jog szabályozza, és az egyeztetések rendszerén keresztül garantálják biztonságukat, így nem jelentenek veszélyt egymásra.

A külső fegyveres fenyegetés elleni védelmüket alapvetően a NATO garantálja, amelynek meghatározó katonai erejét az Amerikai Egyesült Államok biztosítja. Az elmúlt évtizedben azonban több olyan, a biztonságot alapvetően érintő felismerésre kellett jutni a NATO-szövetségeseknek és az EU-nak, amely a védelem erősítését tette/teszi sürgetővé.

A hidegháború utáni öröm alapvető törvényszerűségek ismeretét szorította háttérbe, így ismételten rá kellett ébredni az erőegyensúlyra való törekvés törvényszerűségének (*balance of power*) jelentőségére. Ezen túlmenően pedig arra is, hogy az Egyesült Államok prioritása egyre inkább Ázsia,¹ mivel a világ fejlődésének jövője inkább ott dől el, mintsem Európában. Ez nem jelenti azt, hogy ne számíthatna Európa a NATO-ra és így az amerikai jelenletre – amint ezt az orosz–ukrán háború is mutatja –, de mára kétségtelenné vált, hogy átfogó, biztonsági és védelmi fejlesztésekre van szükség. Ezt számtalan fejlemény indokolja: kiemelkedően az, hogy a szövetségesek és az európai országok döntő többsége jelentősen leépítette védelmi erejét a hidegháború után, mert mintegy két évtizedig a határaiktól távol eső válságkezelésre koncentráltak; végső soron pedig az, hogy az államok közötti háború, a hibrid hadviselés formájában visszatért Európába. A háború egyszerre államok közötti totális háború (orosz–ukrán háború), katonai és nem katonai (például gazdasági, energetikai, informatikai, diplomáciai), valamint rejtett és nyílt eszközöket ötvöznek benne (dezinformáció, álhírterjesztés, irreguláris és terrorista csoportok alkalmazása).²

A hibrid hadviselés kiterjedésével elmosódnak a háború és a béke közötti határok, így a társadalmak, államok fegyveres konfliktusok nélkül is destabilizálhatók. Ennek következtében a NATO-szövetségeseknek és az Európai Unió tagállamainak egyre jelen-

¹ CSIKI–MOLNÁR–VARGA 2012: 99.

² OZAWA 2023: 6.

több erőfeszítést kell tenniük politikai, államigazgatási, gazdasági és társadalmi ellenálló képességük (rezilienciájuk) fejlesztése érdekében. E fejlesztések pedig jogi és szabályozási, strukturális, működési mechanizmusbeli, valamint kulturális dimenziókat feltételeznek – végső soron a szövetségesek és Európa vezető szerepének megőrzése érdekében. E folyamat meghatározó lépése volt Magyarországon a 2021. évi XCIII. törvény³ mint az első olyan jogszabály, amely törvényi szinten foglalkozik a biztonsági és védelmi kérdések összehangolásával, ami alapfeltétele a hatékony ellenálló képességnek, rezilienciának.

Napjainkra a NATO védelmi és elrettentő politikájának szerves részét képezi az ellenálló képesség (reziliencia) fokozása, hogy az ellenfelet eltérítse támadó szándékától, meggyőzve arról, hogy nem képes célját elérni.⁴ Jelen írás célja, hogy kötetünk azt is röviden bemutassa, miként vált a reziliencia egyfajta hívószóvá, és hozzájáruljon a kapcsolódó hazai törekvések jobb megértéséhez. Mindemellett rámutasson arra, hogy a reziliencia meghatározóan nemzeti felelősségi körbe tartozik, de a hatékony nemzeti ellenálló képesség kizárólag a NATO és az EU keretei között valósítható meg. A nyugati világ rezilienciája szempontjából pedig kiemelkedő jelentőségű a szövetséges nemzetek kohéziója, a NATO elrettentő ereje, alapfeladatainak ellátása, valamint az EU-val történő együttműködése.

2. A reziliencia kulcsfogalomává válása

A reziliencia általános értelemben, valamilyen sokkhatás, trauma, katasztrófa utáni helyreállítási képességet jelöl, de szakterületenként eltérő értelmezése és technológiai, eljárásrendi tartalma van. Különböző szakterületeken más és más korszakban kapott kiemelt figyelmet e fogalom. Így például a pszichológia és az ökológia már az 1970-es években jelentős figyelmet szentelt a rezilienciának – az előbbi a gyermekek alkalmazkodóképességére fókuszálva, az utóbbi pedig a természetes rendszerek fennmaradását helyezve a középpontba. A társadalomtudományi, humánökológiai területen inkább a 1980-as évekre lett hangsúlyos e fogalom, a közösségi ellenálló képesség előmozdítására irányuló erőfeszítések, a környezeti és személyes tényezők között zajló dinamikus kölcsönös tranzakciók megértését elemezve. A reziliencia egyre nagyobb figyelmet kapott az 1990-es években, mivel a társadalmi diszharmonia növekedése tendenciává vált⁵ – leginkább a hidegháború vége, a környezeti stressz súlyosbodása és az urbanizáció miatt. Ennek természetesen hatása volt a gyenge vagy nem működő államokat érintő nemzetközi fejlesztésekre is, mint arra az ENSZ Rio de Janeiro-i jelentése is rámutat.⁶ A fejlett, nyugati világra vonatkoztatva azonban leginkább a 2000-es évek hoztak igazi fordulatot.

³ 2021. évi XCIII. törvény a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról.

⁴ NATO 2022b.

⁵ KAPLAN 1994.

⁶ United Nations 1993.

Az Amerikai Egyesült Államokban a 2001. szeptember 11-i terrortámadás⁷ után a kritikus infrastruktúra védelme és a terrorizmus elleni védelem, majd 2005-ben a súlyos károkat okozó Katrina hurrikánt⁸ követően a klímaváltozás és helyi társadalom által elindított változtatások során került a figyelem középpontjába a reziliencia. Az Európai Unió is kiemelt figyelmet kezdett fordítani a kritikus infrastruktúra védelmére⁹ és annak rezilienciájára az amerikai, de különösen a madridi (2004) és a londoni (2005) terrortámadásokat követően. Néhány évvel később a pénzügyi, majd gazdasági válság (2008) az érintett szektorokkal kapcsolatosan váltott ki hasonló hatást.¹⁰ Az egyes ágazatok (például turizmus, pénzügy, logisztika) reziliens működésének kérdései felől egyre inkább a társadalmi alrendszer (például gazdasági, politikai), majd teljes társadalmak rezilienciája felé fordult a figyelem.

Különösen érdekes volt ebből a szempontból az arab tavaszként (2010–2012) ismert folyamat, amely során a társadalmi elégedetlenség vezetett olyan sokkhatáshoz, amely az állami intézményeket és a politikai berendezkedést is megrengette. Az egyes államok rezilienciája azonban jelentős eltéréseket mutatott. A kapcsolódó kutatások rámutattak, hogy a sokkhatásoknak lehet külső vagy belső oka, valamint egy hibrid támadás részeként lehetnek mesterségesen előidézettek is, amelyek a stabilitáshoz szükséges egy vagy több elem romlásához, végül pedig összeomlásához vezethetnek. Ezen elemek bármelyikének gyengése egy másik elem eróziójához, későbbi kudarcához és a politikai rendezés összeomlásához vezethet.¹¹

A védelem és az elrettentés újragondolása tekintetében a NATO és az Európai Unió számára a Krím félsziget orosz bekebelezése (2014) vált meghatározóvá. Gyakorlatilag az első olyan esemény volt, amikor nem klasszikus háború útján, de katonai erőt felhasználva, a civil lakosságot és a helyi hatóságokat is elbizonytalanítva, a nemzetközi jogszabályokat kijátszva megváltoztatták egy európai ország határait. A hibrid hadviselés gyakorlatban való, akkor sikeresnek látszó kivitelezése jelentette egy új korszak kezdetét. Ugyanabban az évben a kelet-ukrajnai orosz szeparatizmus támogatása (politikai, katonai, gazdasági, kommunikációs eszközökkel), majd a terület befagyott konfliktusként való tartósítása pedig ezt megerősítette. Oroszország Ukrajnával szembeni fellépése a NATO és az Európai Unió szorosabb együttműködését és e szervezetek védelemmel kapcsolatos elképzeléseinek alapvető változását indította el. Ezt egyértelműen megfogalmazták 2014-ben a NATO wales-i csúcstalálkozóján.¹²

A csúcstalálkozó zárónyilatkozata kiemeli, hogy az Ukrajna elleni orosz agresszió megváltoztatta a NATO európai biztonsággal kapcsolatos szemléletét. A NATO soron következő külügyminiszeri értekezletén (2015), amelyen az EU külügyi és biztonság-

⁷ TÁLAS 2002, 2006.

⁸ 2005-ben az USA történetének egyik legsúlyosabb természeti katasztrófájához az éghajlatváltozás egyértelműen hozzájárult. A Katrina hurrikán 170 milliárd dollárnyi kárt és több mint 1800 ember halálát okozta, valamint 1,2 millió embert kényszerített lakóhelyének elhagyására. Climate Signals 2021.

⁹ BOGNÁR–BONNYAI 2019; HORVÁTH 2013.

¹⁰ KISS 2009: 71–83; MOLNÁR 2012: 71–78.

¹¹ POUNDS – EL ALAM – KEIJZER 2018.

¹² NATO 2014.

politikai főképviselője is részt vett, a hibrid hadviseléssel szembeni védelem stratégiáját, valamint az EU-val és a partnerekkel történő szorosabb együttműködést határozták meg.¹³ Az együttműködés jövőbeli fejlesztését illetően pedig a reziliencia úgy jelenik meg, mint a NATO, az EU és partnereik komplementer tevékenységét igénylő fejlesztési terület.

A reziliencia fogalmának „diadala” 2016-ban teljesedett ki mind az EU, mind a NATO narratíváiban. Az Európai Unió kül- és biztonságpolitikájára vonatkozó Globális Stratégiája¹⁴ hangsúlyozta az államok és a társadalmak rezilienciáját Európán belül és a szomszédos régióban, valamint azt, hogy a kizárólag civil (polgári) eszközök fejlesztése és alkalmazása egyre kevésbé felel meg a változó világ valóságának. A NATO állam- és kormányfői részvételével zajlott Észak-atlanti Tanács varsói ülésének zárónyilatkozatában ugyancsak kulcsfogalomként jelent meg a reziliencia.¹⁵

Az európai ellenálló képesség megerősítésének kezdeti lépései közben a Covid-19-pandémia jelentett egy olyan sokkot a világnak, amely a reziliencia jelentőségének újabb dimenzióit tette egyértelművé. A pandémia számos már elkezdődött nemzetközi folyamatot felgyorsított. Ilyen mindenekelőtt a globális gazdasági, stratégiai átrendeződés; a politikai rendszerek közötti versengés; a demokratikus szabadságjogok korlátozása; és a technológiai fejlődés. A pandémia egyértelművé tette, hogy a határokat nem tisztelő, úgynevezett transznacionális fenyegetések és a nagyhatalmi vetélkedés időszakát éljük, valamint hogy e két jelenség felerősíti egymást.

A Covid-19-vírus terjedésének kezelése a folyamat kezdetétől egyértelműen nemzetközi együttműködést igényelt volna, de a stratégiai vetélkedés kontextusában unilaterális reakciókat eredményezett mindenekelőtt Kína és az Egyesült Államok részéről. A kínai vezetés a központi hatalom megtartására és nemzetközi helyzetének megerősítésére összpontosított a váratlanul adódott helyzetben. Az amerikai vezetés pedig a Kínával való versenyre fókuszált a nemzetközi, akár a szövetségesi együttműködés kárára is. Az ENSZ Egészségügyi Világszervezete éppen a nemzetközi együttműködésre való legnagyobb szükség idején lett az amerikai–kínai vetélkedés terepe.¹⁶

A pandémia kitörésekor gyorsan megváltozott nemzetközi környezetet a NATO szövetséges államainak működését is jelentősen megterhelte. A szövetséges államoknak az egészségügyi sokkhatásra adott reakciója elsőként nemzeti szinten jelentkezett, majd a nemzetközi együttműködés kétségtelen szükségessége folyamatos és egyre összetettebb egyeztetéseket, koordinációt eredményezett. A pandémia kezelésének nemzeti erőfeszítései minden esetben a biztonsági és védelmi szervezetek – így szinte azonnal a haderők – gyors alkalmazását is jelentette. Az összetett nemzetközi és nemzeti civil-katonai koordináció a reziliencia, az ellenálló képesség jelentőségének felismerésén nagyot lendített előre. A pandémia kezelése során egyre világosabbá vált, hogy a nemzetközi rendnek, a biztonságnak, a védelemnek alapvetően új jellemzői lettek. Az új

¹³ NATO 2015.

¹⁴ European Union Global Strategy 2016.

¹⁵ NATO 2016b.

¹⁶ ZOELLICK 2022.

helyzet pedig a NATO-szövetségesektől és az Európai Uniótól mind stratégiai, mind műveleti szinten jelentős és gyors alkalmazkodást várt el.

A pandémia rámutatott, hogy a világ a globalizáció révén jelentősen átalakult:

- az országok, vállalatok sokkal inkább függenek egymástól, így sok tekintetben sérülékenyebbek (például ellátási láncok);
- a technológiai fejlődés teljesen új dimenziókat nyitott meg a politika, a közigazgatás, a közszolgáltatások, a gazdaság és a hadviselés területén is (például mesterséges intelligencia);
- a hidegháború előtti ellenálló képességtől teljesen eltérőt kell napjainkban fejleszteni a határokon átvélő kockázatok, a kölcsönös függőség és az országon belüli rendszerek decentralizáltsága okán (például magánszektor szerepe).

A pandémia kitörése óta eltelt időszakban a rezilienciáról számtalan összefüggésben olvashattunk, hallhattunk a NATO-hoz kapcsolódóan. Amiben elvi konszenzus van, az az, hogy a reziliencia multiszektoriális (politikai, gazdasági, védelmi stb.), és több fogalom is kapcsolódik hozzá, amelyek bizonyos mértékig a részét képezik. Ilyen mindenekelőtt az ellenállás (*resistance*), a helyreállítás (*recovery*), az alkalmazkodás (*adaptation*) és az átalakulás (*transformation*).

3. NATO, Európai Unió, ellenálló képesség

A NATO 2016-os varsói csúcstalálkozójának zárónyilatkozata rögzíti: „A reziliencia a hiteles elrettentés és védelem, valamint a szövetség alapvető feladatai hatékony ellátásának nélkülözhetetlen alapja.” Ugyancsak kitér arra, hogy itt három kulcsfontosságú feladatkörrel van szó: a kormányzás folytonosságának, a lakosság alapvető szolgáltatásainak, valamint a nemzeti és a NATO-katonai erők folyamatos polgári támogatásának biztosításáról.¹⁷ Az ellenálló képesség tehát széles körű, átfogó tevékenységet igényel, amelyben érintett a kormányzat (minisztériumok), a haderő, a gazdaság (állami és piaci szereplők), az állampolgárok, a civil társadalom és a nemzetközi szervezetek.

Jól érzékelhető, hogy a hazai jogi, szabályozási és szervezési folyamatok ezzel a komplexitással és nemzetközi gondolkodással összhangban vannak. Közös, nemzeti és nemzetközi szinten koordinált tevékenységekre, helyzetértékelésre, képzésre, valamint gyakorlásra van szükség. A koordinált összkormányzati tevékenység nélkülözhetetlen, hiszen a fenyegetések, kihívások igen eltérők, és nincs egyetlen minisztérium, amely azt kezelni tudná. A társadalom védelmi szolidaritása egyrészt a fizikai védelemben való részvétel különböző formáit érinti,¹⁸ másrészt azonban képzést – egyben a tudatosság fejlesztését – feltételezi, hiszen az új technológiák korábban nem ismert hatékonysággal informálják felfelé az országok lakosságát. A gazdaság és így a magánszektor szereplői pedig a kritikus infrastruktúra és az alapvető szolgáltatások biztosítása tekintetében is

¹⁷ NATO 2016a.

¹⁸ Lásd például SZÉKELY–UJHÁZY 2020: 7–28.

meghatározók. Ez utóbbi azért is érdemel figyelmet, mert az elmúlt évtizedek kiszervezési (*outsourcing*) tendenciái a haderők működését nagymértékben a piactól és a civil szereplőktől tették függővé.

A védelem szempontjából kulcsfontosságú polgári erőforrások, létfontosságú infrastruktúrák sok területen a magánszektor tulajdonában, üzemeltetésében vannak. Például:

- a jelentős katonai műveletekhez szükséges katonai szállítás mintegy 90%-át a kereskedelmi szektorból bérelt vagy rekvirált polgári eszközök biztosítják;
- a védelmi célokra használt műholdas kommunikáció több mint 70%-át a kereskedelmi szektor biztosítja;
- a transzatlanti internetforgalom mintegy 90%-át – beleértve a katonai kommunikációt is – a polgári infrastruktúra által fenntartott tenger alatti optikaikábel-hálózatokon bonyolítják;
- a NATO-műveletekhez nyújtott befogadó nemzeti támogatás átlagosan mintegy 75%-át a helyi kereskedelmi infrastruktúrából és szolgáltatásokból szerzik be.¹⁹

A varsói csúcstalálkozó meghatározó volt a NATO és az Európai Unió megújuló együttműködése szempontjából is. Az Európai Tanács elnöke, az Európai Bizottság elnöke és a NATO főtitkára közös nyilatkozatot írt alá, amely egy új típusú kapcsolat alapjait teremtetten meg:

„A közös kihívások fényében, amelyekkel most szembesülünk, fokoznunk kell erőfeszítéseinket: az együttműködés új módjaira és új szintű ambíciókra van szükségünk; mert biztonságunk összekapcsolódik; mert együttesen az eszközök széles körét tudjuk mozgósítani az előttünk álló kihívásokra való reagáláshoz; és mert az erőforrásokat a lehető leghatékonyabban kell felhasználnunk. A NATO és az Európai Unió kölcsönösen erősítik egymást. Együtt jobban tudják biztosítani a biztonságot Európában és azon túl is.”

A NATO – Európai Unió stratégiai partnerségnek hét együttműködési területét határozta meg a dokumentum, köztük az ellenálló képességet.²⁰ Ezt követően 2018-ban aláírták a második közös nyilatkozatot, amely gyors előrelépésre szólított fel négy kulcsfontosságú területen:

- a katonai mobilitás;
- a terrorizmus elleni küzdelem;
- a vegyi, biológiai, radiológiai és nukleáris fegyverekkel szembeni ellenálló képesség;
- a nők, a béke és a biztonság.²¹

A NATO és az Európai Unió tagállamai jóváhagyták az együttműködési folyamatot, és ezzel párhuzamosan nem kevesebb mint 74 cselekvési pontot határoztak meg, amelyek előrehaladásának eredményeiről rendszeres jelentést készítenek. A két intézmény

¹⁹ NATO [é. n.].

²⁰ *Joint Declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization* 2016.

²¹ *Joint Declaration on EU-NATO Cooperation by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization* 2018.

tehat jelentős előrelépést tett a hatékonyabb együttműködés és így az ellenálló képesség fejlesztése érdekében. Rendszeres politikai párbeszéd folyik köztük, meghatározták az együttműködés területeit, valamint a műveleti együttműködés területén is jelentős fejlődést értek el (például hibrid fenyegetés, kibernetikai biztonság és védelem, katonai mobilitás).

A NATO történelmében ugyancsak új időszak kezdődött a Krím félsziget orosz bekebelezése és a kelet-ukrajnai régiók destabilizálása eredményeként. A NATO keleti szárnyát katonailag megerősítették, és a szövetség katonai vezetői a hidegháború óta először döntöttek a NATO katonai stratégiájáról (*NATO military strategy*), 2019-ben. Az új szemléletben fogant stratégia meghatározta a szövetség katonai-stratégiai célkitűzéseit és a végrehajtásukhoz szükséges módokat és eszközöket. A stratégia végrehajtását illetően megkezdődött az elrettentés és a védelem katonai koncepciójának kidolgozása (*concept for deterrence and defence of the Euro-Atlantic Area*), amelyet 2020-ban fogadtak el; valamint a katonai eszközök fejlesztése jövőképeként, a NATO-hadviselés alapkoncepciója kidolgozása (*NATO warfighting capstone concept*), amely 2021-re készült el. Ez utóbbiban a háború változó jellegével kapcsolatos öt fejlesztési irány egyikeként a rezilienciát jelölték meg. Kiemelten felhívta a figyelmet a polgári és a katonai együttműködésre, különös tekintettel az ellátási útvonalak, a kommunikáció és a társadalmak gondolkodásának befolyásolása területein.²²

Ennek megfelelően a NATO-szövetségesek kötelessége, hogy olyan rendszereket építsenek ki,²³ amelyek felfogják a zavaró behatásokat, képesek a változó környezethez igazodni (adaptálódni), miközben megtartják lényegi funkcióikat, szerkezetüket, identitásukat és kontrollmechanizmusait. A reziliencia olyan fontos kérdéssé vált, hogy sokszor a NATO fő feladatai, a kollektív védelem, a válságkezelés és a kooperatív biztonság mellett feladatként említették a 2022-es NATO-csúcstalálkozót megelőző években.

Stratégiai és politikai szinten a NATO jövőjével kapcsolatosan azonban hosszú ideig komoly viták voltak. Ez mindenki számára világossá vált az amerikai egyesült államokbeli elnökválasztásokhoz kapcsolódóan, hiszen a korábbi elnök (Donald Trump) NATO-szkepticizmusának adott hangot, míg a 2020-ban megválasztott új elnök (Joe Biden) a transzatlanti kapcsolatok erősítését határozta meg célként. Ezzel párhuzamosan a francia elnök (Emmanuel Macron) az európai stratégiai autonómia megteremtésére szólított fel. A NATO új stratégiai koncepciójának előkészítését szolgáló jelentés, a *NATO 2030: United for a New Era*²⁴ pedig nagyszámú ajánlást fogalmazott meg, és a reziliencia szinte minden létező kontextusban előfordul benne. Ugyanakkor a NATO politikai adaptációja alapkérdéseinek megválaszolása nélkül aligha történhetett lényegi előrelépés²⁵ ezek tekintetében.

A NATO brüsszeli csúcstalálkozóján (2021) az állam- és kormányfők elfogadták a NATO fejlesztésére vonatkozó döntéseket (NATO 2030), ennek keretében a reziliencia

²² TAMMEN 2021.

²³ KÁDÁR 2021: 5.

²⁴ *NATO 2030: United for a New Era* 2020.

²⁵ HARNISCH–THIES–FRIEDRICH 2019: 221–236.

fogalma katonai és politikai értelemben is további értelmezéssel bővült.²⁶ A döntések egyértelművé tették, hogy az ellenálló képesség:

- nemzeti és kollektív felelősség is egyben;
- alapfeltétele az elrettentésnek;
- átfogó keretet biztosít a NATO három alapvető feladatához.

Éppen ezért a NATO arra törekszik, hogy integráltabb és jobban összehangolt megközelítést alkalmazzon a sebezhetőség csökkentése és annak biztosítása érdekében, hogy a haderők békében, válságban és konfliktusban is hatékonyan tudjanak működni. Ennek fontos feltétele a fenyegetésekkel kapcsolatos gyors előrejelzés, a harckészültség fokozása és a döntéshozatali rendszer átalakítása.

A kötetünkben külön is tárgyalt NATO szerinti reziliencia hét alapkövetelményhez (*baseline requirements*)²⁷ kapcsolódó nemzeti célok az ellenálló képesség operacionalizálását jelentik, vagyis meghatározzák, miként lesz mérhető a feladatok hatékony végrehajtása. A nemzeti célok és feladatok meghatározása és végrehajtása egyértelműen összkormányzati eljárásokat és működést feltételez.²⁸ Ennek keretében (a szövetséges állam- és kormányfők állásfoglalása szerint) a NATO arra számít, hogy a nemzetek az ellenálló képességgel kapcsolatos célkitűzések meghatározására, értékelésére, felülvizsgálatára és nyomon követésére terveket dolgoznak ki, amelyek adott országok esetében az európai uniós normákkal is összhangban vannak. Ez praktikusán azt jelenti, hogy az Európai Unió szabályozási mechanizmusai a NATO-rezilienciacélok megvalósítását támogatják.

A fentiekén túl, az ellenálló képesség fokozásának nyomon követését egy új, négyéves tervezési és felülvizsgálati ciklus (*planning and review cycle*) támogatja. Ezzel egy olyan eljárásrend/intézmény jön létre, amely a NATO védelmi tervezési rendszeréhez (*NATO defence planning process*) kapcsolódóan és ahhoz hasonlóan keretet biztosít az összehangoltsághoz és az elszámoltathatósághoz (1. táblázat).

1. táblázat: A NATO védelmi tervezési ciklusának egyes elemei

Fázisai: követelmények meghatározása; célok kitűzése és tervek kidolgozása; nemzeti és NATO-értékelések.
Követelménymeghatározás eszközei: NATO hét alapkövetelménye; NATO-ellenálló képességi célok; nemzeti ellenálló képességi célok.
Értékelés eszközei: NATO védelmi tervezés kérdőívére adott nemzeti válaszok; NATO ellenálló képességének értékelése; regionális polgári védelmi értékelés; nemzeti önértékelés.

Forrás: a szerző szerkesztése, NATO szakértői konzultáció alapján

Az ellenálló képesség fokozása mindenképpen igényli a nemzetközi szintű koordinációt, a jelenleginél magasabb szintű integráltságot, hiszen a biztonsági, védelmi kockázatok, fenyegetések csakúgy, mint az egyes sérülékeny rendszerek, jellemzően nem államha-

²⁶ NATO 2022c.

²⁷ NATO [é. n.].

²⁸ FARKAS 2022; KÁDÁR 2020: 3–10; KESZELY 2013: 29–69.

tárokhoz kötöttek. A NATO katonai műveletei pedig ugyancsak nemzetközi mozgást, cselekvőképességet feltételeznek. E folyamat kulcsállomásának tekinthető, hogy a NATO 2022-es csúcstalálkozóját közvetlenül megelőzően felállították a NATO Reziliencia Bizottságát.²⁹

4. A NATO új stratégiai koncepciója és a reziliencia kérdése

Hosszú előkészítő munka után harminc szövetséges ország elfogadta a NATO új stratégiai koncepcióját Madridban, 2022. június 29-én.³⁰ A stratégiai koncepció határozza meg a szövetség előtt álló biztonsági kihívásokat, valamint felvázolja a politikai és katonai feladatokat. A jelenlegi koncepció a hidegháború utáni negyedik, de az első olyan, amely kijelenti, hogy az euroatlanti térségben nincs béke, és hogy a NATO globális és egymáshoz kapcsolódó több fenyegetéssel néz szembe.³¹ Összességében tehát azt rögzíti, hogy romlik a biztonsági környezet.

Két fenyegetést nevesít ténylegesen a dokumentum: Oroszországot és a terrorizmust. Oroszországot illetően kiemeli, hogy a szövetséges államok szuverenitása és területi egysége elleni orosz támadás nem zárható ki. Valamint egyértelművé teszi, hogy a NATO Oroszország felé kialakított „párbeszéd és védelem” (*dual track approach*) politikája az Ukrajna elleni 2022. februári támadást követően nem preferált. A terrorista csoportok vonatkozásában rögzíti, hogy azok kibővítették hálózataikat, képességeiket megerősítették, és új technológiákba fektettek be, hogy növeljék hatékonyságukat. Jóllehet a terrorizmust megnevezte, mégsem tárgyalja alaposabban a dokumentum, amely vélhetően a szövetségesek (például Törökország, Spanyolország) eltérő álláspontjának köszönhető.

A NATO 2010-es stratégiai koncepciójában³² meghatározott három fő feladata a kollektív védelem, a válságkezelés és a kooperatív biztonság. A hidegháború idején az első feladat dominált, majd a 1990-es években a szövetség határain kívüli válságok jelentette kockázatok kezelése – leginkább a Balkán, a Közel-Kelet és Észak-Afrika – volt a figyelem középpontjában. A kooperatív biztonság, a partnerség nem szükségszerűen és nem elsősorban a katonai megerősítésre összpontosított, hanem hogy csökkentse az instabilitást.

Az új stratégiai koncepcióban mind a három feladat folytatása továbbra is szükségesnek látszik, de jelentős hangsúlyeltolódások vannak. Egyrészt a megnevezések valamelyest változtak, így ma a NATO fő feladatai: az elrettentés és a védelem; a válságmegelőzés és -kezelés; valamint a változatlanul maradt kooperatív biztonság. Ugyanakkor komoly változásként kezelhető, hogy minden feladat az elrettentés és a védelem feladatának rendelődik alá, vagyis a korábbi válságkezelés-központúság immár a múlté. A NATO, amely a hidegháború után jelentősen átalakult, és válságkezelő képességeit

²⁹ NATO 2022a.

³⁰ NATO 2022 *Strategic Concept* (2022).

³¹ NATO 2022 *Strategic Concept* 2022: 3.

³² NATO 2010.

erősítette a biztonsági környezet változása során, immár jelentős mértékben visszatér a létrehozásakor meghatározott fő feladathoz.

Jelentős lépés történt az elrettentés és a védelem előtérbe helyezése tekintetében, de a megközelítés alapvetően más, mint a hidegháború idején volt. A stratégiai koncepció egyrészt új módon közelíti meg a fogalmat, amikor globális figyelmet és 360 fokos megközelítésmódot említ, illetve amikor „minden potenciális ellenfél minden agressziós lehetőségét” rögzíti, és részletezi a szövetségesek védelmének főbb szempontjait.

Ugyancsak új szempontot tükröz a kereskedelmi hajózási útvonalak biztosítására való kitétel, ami már a legutóbbi évek ellátási láncaira, az euroatlanti régión túli területekre és általában a második világháború után kialakult nemzetközi intézményrendszer és szabályok szerinti működés megőrzésére is utal. Vagyis a dokumentum Oroszországot és a terrorizmust megnevezi, de ennél jóval szélesebben értelmezi a NATO feladatkörét, és egyértelműen említi Kínát a szövegben mint agresszív versenytársat. A fenyegetések, kockázatok természete nehezzé, ha nem lehetetlenné tette a szűkebb értelmezést.

Szempontunkból különösen figyelemre méltó a stratégiai koncepció 26. pontja, amely a védelem és az elrettentés fejezetébe emeli a Washingtoni Szerződés 3. paragrafusából levezetve a rezilienciát, és hangsúlyozza: „Robusztusabb, integráltabb és koherensebb megközelítést fogunk követni a biztonságunkat fenyegető katonai és nem katonai fenyegetésekkel és kihívásokkal szembeni nemzeti és szövetségi szintű ellenálló képesség kiépítésére, ami nemzeti felelősség és az Észak-atlanti Szerződés 3. cikkében gyökerező kollektív kötelezettségvállalás.”

A reziliencia tehát nem jelent meg negyedik alapeladatként a koncepcióban – noha ennek vonatkozásában voltak törekvések. Az azonban beigazolódott, hogy a szövetség ellenálló képességének fejlesztése kiemelt kérdéskör. Az Észak-atlanti Szerződés Szervezete alapidokumentumának 3. cikkelye rögzíti, hogy a szövetségesek védelmi képességüket fenntartják és fejlesztik. A védelmi képességek pedig az új stratégiai koncepcióban sokkal szélesebb értelemmel bírnak, mintsem kizárólagosan a katonai képességek. A NATO védelmi feladatainak hatékony ellátása ezer szálon függ a civil infrastruktúrától, amely érzékeny a terrorista vagy éppen a hibrid támadásokra.

Kiemelendő, hogy a hibrid hadviselés nem katonai elemeinek előtérbe kerülése egyre jelentősebbé válik napjainkban, így a polgári (azon belül állami, önkormányzati, üzleti) és a katonai rendszerek sokktűrése és működőképességének gyors helyreállítása a biztonság és a védelem sürgető kérdésévé vált. E fejlemény pedig logikusan eredményezi a NATO-partnerekkel történő szorosabb együttműködést. E tekintetben a stratégiai koncepció ugyancsak egyértelműen fogalmaz és nevesíti az EU-t: „A szövetségesek elleni hibrid műveletek elérhetik a fegyveres támadás szintjét, és az Észak-atlanti Tanácsot az Észak-atlanti Szerződés 5. cikkére való hivatkozásra készíthetjük. Továbbra is támogatni fogjuk partnereinket a hibrid kihívások leküzdésében, és igyekszünk maximalizálni a szinergiákat más érintett szereplőkkel, például az Európai Unióval.”

A biztonsági környezet romlása és komplexitásának növekedése a NATO szorosabb együttműködését kívánja meg a partnereivel, elsősorban az Európai Unióval, mivel az EU szabályozási tevékenysége nagymértékben szolgálja az ellenálló képesség fejlesztését.

Ennek megfelelően 2022 decemberében Az Európai Unió Tanácsa a kritikus fontosságú szervezetek rezilienciájának megerősítéséről szóló irányelvet és ajánlást fogadott el.

Az irányelv³³ felváltja a 2008-ban elfogadottat, mert a kritikus infrastruktúra használatával végzett műveletek határokon átnyúló jellege miatt a kizárólag az egyes eszközökre vonatkozó védelmi intézkedések nem elegendők a zavarok megelőzéséhez. Eszerint a tagállamoknak stratégiát kell kidolgozniuk a kritikus fontosságú szervezetek rezilienciájának fokozására, legalább négyévente kockázatértékelést kell végezniük, és meg kell jelölniük az alapvető szolgáltatásokat nyújtó, kritikus fontosságú szervezeteket. A nemzeti vonatkozásokon túl szabályok születtek a kiemelt európai jelentőségű, kritikus fontosságú szervezetek meghatározására is.

Az ajánlás³⁴ a kritikus infrastruktúrák rezilienciájának megerősítésére összpontosít, és intézkedéseket fogalmaz meg az alapvető ágazatokra vonatkozóan (például energia, digitális infrastruktúra, közlekedés és úrkutatás). A dokumentum három kiemelt területet fed le (felkészültség, reagálás és nemzetközi együttműködés), és felkéri a tagállamokat, hogy aktualizálják kockázatértékeléseiket, végezzék el az érintett szervezetek stressztesztjeit, prioritásként kezelve az energiaágazatot. Az irányelv felszólítja az Európai Unió tagállamait a határokon átnyúló jelentőségű kritikus infrastruktúrák zavaraira való koordinált reagálásról szóló terv készítésére, és kijelenti, hogy az EU támogatni fogja a partnerországokat rezilienciájuk fokozásában és a NATO-val e területen folytatott együttműködés megerősítésében.

A NATO és az EU együttműködésének nagyságrendi és minőségi változása szükséges, hiszen közel tízszeresére nőtt a NATO keleti szárnyára telepített katonai erők nagysága,³⁵ a NATO új katonai erő felépítése (*NATO Force Model*)³⁶ további fejlesztéseket irányoz elő ezek esetleges gyors további növelése érdekében. Mindemellett Oroszország Ukrajna elleni támadása a NATO további bővítését eredményezte – a semleges tradíciójú Finnország és Svédország felvételét kérte a NATO-ba. Finnország és Svédország csatlakozása jelentős változásokat eredményez a szövetségben.

A várakozásoknak megfelelően a NATO 2022-es csúcstalálkozóját követően újabb NATO–EU-nyilatkozatot írtak alá az együttműködés magasabb szintre emeléséről, az Oroszországgal és Kínával szembeni együttműködés fokozásáról, valamint Ukrajna támogatásáról. A nyilatkozat leghatározottabban elítéli az orosz agressziót, és kijelenti, hogy Oroszország háborúja aláássa Európa és a világ biztonságát, stabilitását, és felszólít az orosz csapatok azonnali kivonására Ukrajnából. A nyilatkozat megjegyzi, hogy az autoriter szereplők kihívást jelentenek a NATO és az EU érdekei számára.

A fokozódó stratégiai versenyben a kínai politika kihívásokat jelent, valamint a törékeny és instabil európai helyzet megfelelő terepet készített elő a stratégiai riválisok és a terrorszervezetek számára is. A nyilatkozat ismételten hangsúlyozza az USA-val való kapcsolatok fontosságát, és hogy a NATO képezi a kollektív védelem alapját az euro-

³³ Az Európai Parlament és a Tanács (E) 2022/2557 irányelve (2022. december 14.) a kritikus szervezetek rezilienciájáról és a 2008/114/EK tanácsi irányelv hatályon kívül helyezéséről.

³⁴ Az Európai Unió Tanácsa 2022.

³⁵ NATO 2024.

³⁶ *New NATO Force Model* [é. n.].

atlanti térségben. Együttal a védelemben való erősebb európai szerepvállalás szükségességét ismételten kétségtelenné teszi. A NATO és az EU meghatározott területeken fokozza az együttműködést, többek között az ellenálló képesség, a kritikus infrastruktúrák védelme a megjelenő destruktív technológiák (*emerging disruptive technology*), a külföldi beavatkozások és az információs manipulációk területén.³⁷

Egy nappal a nyilatkozat aláírása után (2023. január 11.) a NATO és az EU bejelentette, hogy közös munkacsoportot hoz létre a reziliencia és a kritikus infrastruktúra védelme érdekében. A munkacsoport célja, hogy a két szervezet szakemberei megosszák egymással helyzetértékeléseiket, a legjobb gyakorlatokat, és kidolgozzák az ellenálló képesség javításának elveit. A munkacsoport kezdetben négy ágazatra összpontosít: energia, közlekedés, digitális infrastruktúra és úrkutatás. Ezzel a NATO–EU-együttműködés az elmúlt években és különösen az Ukrajna elleni oroszországi agressziós háború kezdete óta példátlan szintre emelkedett.

5. Összegzés

Az ellenálló képesség (reziliencia) érdekében megtett hazai lépések nemzetközi összefüggésben való értelmezése kulcsfontosságú. Ennek nyilvánvaló magyarázata az, hogy Magyarország az Európai Unió tagja és a NATO szövetséges állama. Ezen túlmenően azonban világosan kell látni, hogy jelentős történelmi változásoknak vagyunk tanúi. Napjainkban – a két- vagy többpólusúvá váló világban – egyetlen ország sem, és a NATO vagy az EU sem tudja önállóan garantálni biztonságát, védelmét. Történelmileg nem példátlan, hogy két- vagy többpólusú a világrend, de a világ soha nem volt ennyire komplex, valós időben és kölcsönösen összekapcsolt.

A föld klímájának változása, a technológia rohamtempójú fejlődése és a politikai rendszerek versengése sem ismer határokat. A változásokhoz igazodóan a reziliencia fejlesztésének tematikája fokozatosan nyert teret a fejlett világban, majd Oroszország Ukrajna elleni háborújával, a Covid-19-pandémiával és Kína határozott gazdasági, katonai erősödésével berobbant életünkbe. Mára egyértelművé vált: a hidegháború utáni negyedszázad félreértése volt, hogy a nyugati országok a határaiktól távol tudják garantálni saját biztonságukat.

Az elmúlt évtizedben ugyancsak világossá vált, hogy a biztonsági és védelmi szektor nemzeti szinten történő átfogó újraértelmezése, szabályozása és koordinálása sürgetővé vált. A nemzeti fejlesztések hatékonysága azonban meghatározó módon függ a nemzetközi szövetségi, partneri rendszerekhez igazodástól, az azokkal való összehangoltságtól. Ez kivételesen nehéz feladat, mivel Oroszország és Kína a nyugati világ által preferált jelenlegi szabályokon alapuló világrend megváltoztatását célozza. E rend minden bizonynyal változni is fog, hiszen jelenleg egyre kevésbé funkcionálnak a második világháború után kialakult rendszerek. Ugyanakkor a NATO, az EU és benne Magyarország számára

³⁷ *Joint Declaration on EU-NATO Cooperation by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization* 2018.

egzisztenciális jelentősége van annak, hogy milyen mértékben, miként változnak az erőviszonyok és így a szabályok.

Szövetségi rendszerünkben az országok között jelentős eltérések vannak, a nemzeti érdekek jelentős különbségeket mutatnak az ellenálló képesség fejlesztésének súlypontjait illetően. A szövetséges államok Oroszországtól való fizikai távolsága, gazdasági függősége, természeti változásokkal való érintettsége (például aszály, tengerszint-emelkedés), technológiai fejlettsége, innovativitása jelentős eltéréseket mutat. Ugyanakkor a NATO és az Európai Unió hosszú évtizedek alatt felhalmozott tapasztalata, felépített adaptív intézményrendszere lehetőséget biztosít minden érintett koordinált együttműködésére az ellenálló képesség fejlesztése érdekében. Az új körülményekhez való sikeres igazodáshoz nélkülözhetetlen a nemzeti ellenálló képességi tervek kialakítása és folyamatos összevetése, a tanulságok beazonosítása, az ígéretes gyakorlatok meghatározása és megosztása, valamint a finanszírozási stratégiák kialakítása. Kétségtelen, hogy a magyar nemzeti ellenálló képesség szabályozása és megszervezése jelentős előrelépést tett az elmúlt években, azonban e munka folytatása továbbra is igényli a NATO és az EU gyors tempóban fejlődő mechanizmusainak értelmezését és a folyamatokban való aktív részvételt.

Irodalom- és forrásjegyzék

- BOGNÁR Balázs – BONNYAI Tünde szerk. (2019): *Kritikus infrastruktúrák védelme I.* Budapest: Dialóg Campus Kiadó.
- CSIKI Tamás – MOLNÁR Ferenc – VARGA Gergely (2014): Az Egyesült Államok védelmi stratégiai irányváltásának háttere, elemei, valamint hatásai Európára és Magyarországra. *Nemzet és Biztonság*, 7(4), 112–128.
- Climate Signals (2021): *Hurricane Katrina 2005*. Online: www.climatesignals.org/events/hurricane-katrina-2005
- FARKAS Ádám (2022): Az alaptörvény új, védelmi és biztonsági tárgyú rendelkezéseinek elemzése I. *Védelmi-biztonsági Szabályozási és Kormányzási Műhelytanulmányok*, 38.
- HARNISCH, Sebastian – THIES, Cameron G. – FRIEDRICH, Gordon (2019): The Logic of Resilience in Transatlantic Relations. In FRIEDRICH, Gordon – HARNISCH, Sebastian – THIES, Cameron G. (szerk.): *The Politics of Resilience and Transatlantic Order. Enduring Crisis?* London: Routledge, 221–236. Online: <https://doi.org/10.4324/9780429028847-14>
- HORVÁTH Attila szerk. (2013): *Fejezetek a kritikus infrastruktúra védelemből*. Budapest: MHTT.
- Joint Declaration by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization* (2016). Warsaw, 2016. július 8. Online: www.consilium.europa.eu/media/21481/nato-eu-declaration-8-july-en-final.pdf
- Joint Declaration on EU-NATO Cooperation by the President of the European Council, the President of the European Commission, and the Secretary General of the North Atlantic Treaty Organization* (2018). Online: www.consilium.europa.eu/media/36096/nato_eu_final_eng.pdf
- KÁDÁR Pál (2020): A hibrid kihívások és a működő államszervezet – gondolatok egy konferencia margójára. *Honvédségi Szemle*, 148(4), 3–10. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2020.4.1>
- KÁDÁR Pál (2021): A pandémia kezelése mint a nemzeti ellenálló képesség „tesztje”. *Honvédségi Szemle*, 149(2), 3–13. Online: <https://doi.org/10.35926/HSZ.2021.2.1>
- KAPLAN, Robert D. (1994): The Coming Anarchy – How Scarcity, Crime, Overpopulation, Tribalism, and Disease Are Rapidly Destroying the Social Fabric of Our Planet. *The Atlantic*, 1994. február. Online: www.theatlantic.com/magazine/archive/1994/02/the-coming-anarchy/304670/
- KESZELY László (2013): Az átfogó megközelítés elméleti alapjai. In KESZELY László (szerk.): *Az átfogó megközelítés és a védelmi igazgatás*. Budapest: Zrínyi Kiadó, 29–71.
- KISS J. László (2009): A globális pénzügyi válság a geopolitikai változások tükrében. *Nemzet és Biztonság*, 2(2), 71–83.
- MOLNÁR Ferenc (2012): Kockázatok, stratégiák és a gazdasági válság. *Nemzet és Biztonság*, 5(3), 71–78.
- NATO (2014): *Wales Summit Declaration. Issued by the Heads of State and Government participating in the meeting of the North Atlantic Council in Wales*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_112964.htm
- NATO (2015): *Press Statements by the NATO Secretary General Jens Stoltenberg and the EU High Representative for Foreign Affairs and Security Policy, Federica Mogherini*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/opinions_125361.htm
- NATO (2016a): *Commitment to Enhance Resilience. Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Warsaw, 8-9 July 2016*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133180.htm

- NATO (2016b): *Warsaw Summit Communiqué. Issued by the Heads of State and Government Participating in the Meeting of the North Atlantic Council in Warsaw 8-9 July 2016*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_133169.htm
- NATO (2022a): *Deputy Secretary General Addresses NATO Resilience Symposium 2022*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/news_195051.htm?selectedLocale=en
- NATO (2022b): *Deterrence and Defence*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_133127.htm
- NATO (2022c): *Strengthened Resilience Commitment*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_185340.htm
- NATO (2024): *NATO's Military Presence in the East of the Alliance*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_136388.htm
- NATO [é. n.]: *Resilience, Civil Preparedness and Article 3*. Online: www.nato.int/cps/en/natohq/topics_132722.htm
- NATO 2030: *United for a New Era* (2020). Analysis and Recommendations of the Reflection Group Appointed by the NATO Secretary General, 2020. november 25. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2020/12/pdf/201201-Reflection-Group-Final-Report-Uni.pdf
- New NATO Force Model [é. n.]. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/220629-infographic-new-nato-force-model.pdf
- OZAWA, Marc szerk. (2023): *War Changes Everything: Russia After Ukraine*. *NDC Research Paper*, No. 28. Online: https://kclpure.kcl.ac.uk/ws/portalfiles/portal/198803007/NDC_RP_28_2_.pdf
- POUNDS, Nick – EL ALAM, Iyad – KEIJZER, Rudolf (2018): *Military Contribution to State Resilience: Afghanistan and Lebanon*. In CUSUMANO, Eugenio – CORBE, Marian (szerk.): *A Civil-Military Response to Hybrid Threats*. Cham: Palgrave Macmillan, 199–232. Online: https://doi.org/10.1007/978-3-319-60798-6_10
- SZÉKELY, Zoltán – UJHÁZY, László (2020): *Strengthening the Resilience of the Hungarian Society Using Volunteer Reserves*. *Vojenské Reflexie*, 15. Online: http://ak.aos.sk/images/dokumenty/vojenske_reflexie/22020/vojenske_reflexieXV_2-8-28.pdf
- TÁLAS Péter szerk. (2002, 2006): *Válaszok a terrorizmusra I–II*. Budapest: SVKI.
- TAMMEN, John W. Rear Admiral (2021): *NATO's Warfighting Capstone Concept: Anticipating the Changing Character of War*. *NATO Review*, 2021. július 9. Online: www.nato.int/docu/review/articles/2021/07/09/natos-warfighting-capstone-concept-anticipating-the-changing-character-of-war/index.html
- United Nations (1993): *Report of the United Nations Conference on Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992*. New York: United Nations. Online: [https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1\(vol.I\)](https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1(vol.I))
- ZOELLICK, Robert B. (2022): *Before the Next Shock. How America Can Build a More Adaptive Global Economy*. *Foreign Affairs*, 2022. február 22. Online: www.foreignaffairs.com/world/next-shock

Felhasznált jogszabályok

2021. évi XCIII. törvény a védelmi és biztonsági tevékenységek összehangolásáról
- Az Európai Parlament és a Tanács (E) 2022/2557 irányelve (2022. december 14.) a kritikus szervezetek rezilienciájáról és a 2008/114/EK tanácsi irányelv hatályaon kívül helyezéséről. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/PE-51-2022-INIT/hu/pdf>

- Az Európai Unió Tanácsa (2022): *A Tanács ajánlása a kritikus infrastruktúrák rezilienciájának megerősítését célzó összehangolt uniós megközelítésről*. Brüsszel, 2022. december 9. Online: <https://data.consilium.europa.eu/doc/document/ST-15623-2022-INIT/hu/pdf>
- European Union Global Strategy (2016). *Közös jövőkép, közös fellépés: Erősebb Európa*. Online: https://eeas.europa.eu/archives/docs/top_stories/pdf/eugs_hu_.pdf
- NATO (2010): *Active Engagement, Modern Defence. Strategic Concept for the Defence and Security of the Members of the North Atlantic Treaty Organization. Adopted by Heads of State and Government in Lisbon 19th November 2010*. Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/pdf_publications/20120214_strategic-concept-2010-eng.pdf
- NATO 2022 Strategic Concept (2022). Online: www.nato.int/nato_static_fl2014/assets/pdf/2022/6/pdf/290622-strategic-concept.pdf